

967
968
969
970

Onyph...
||

Uth. hwy

28669
8-84

Aug 1898

10265

Mythos (Coryth. g. subulana) 1897

PS

36

2010

184

ԳԱՂԹԱԿԱՆԻ ՄԸ

ՀԱՄԱՌՈՏ

Կ Ա Ր Ծ Ի Ք Ն Ե Ր Ը

Ռուսահայոց որ դասակարգն որ կուզէ
 թող իրեն խնդ զաղափարովն մնայ իւր
 միակողմանի տեսութեան մէջ. սակայն մենք
 չենք փափաքեր որ այնպէս լինի և Ռու-
 սահայ լրագրութեան վիճակը, նրա գրա-
 ղէտ և զարգացած երիտասարդութիւնը, նրա
 ինտելիգէնցիան և նրա նոր ու մատաղ
 սերունդը:

Էջ 14—15.

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԵՆՈՎՔ ՏԵՐ-ԱՐԻՍՏԱԿԷՍԵԱՆԻ

• (130) •

ՄՈՍԿՈՒԱ.

ՏՊԱՐԱՆ Ք. ԲԱՐԽՈՒԴԱՐԵԱՆԻ.
 1900.

9(47.925)

ԳԱՂԹԱԿԱՆԻ ՄԸ

ՀԱՄԱՌՈՏ

Կ Ա Ր Ծ Ի Ք Ն Ե Ր Ը

Ռուսահայոց որ դասակարգն որ կուզէ
Թող իրեն խնդ զաղափարովն մնայ իւր
միակողմանի տեսութեան մէջ. սակայն մենք
չենք փափաքեր, որ այնպէս լինի և Ռու-
սահայ լրագրութեան վիճակը, նրա գրա-
դէտ և զարգացած երիտասարդութիւնը, նրա
ինտելիգէնցիան և նրա նոր ու մատաղ
սերունդը:

էջ 14—15.

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՆՈՎՔ ՏԷՐ-ԱՐԻՍՏԱԿԷՍԵԱՆԻ

(130)

ՄՈՍԿՈՒԱ.

Տ Պ Ա Ր Ա Ն Ք. Բ Ա Ր Խ Ո Ւ Դ Ա Ր Ե Ա Ն Ի.

1900.

30606
20903

13465

Ն Ա Խ Ա Բ Ա Ն

20-00000

ՀԱՅԿԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 29 Марта 1900 года.

Աւելի ընդարձակ կարծիքներ հրապարակ հանելու դիւրութիւնները չունէի, ուստի համառօտելով զայն, ներկայ «Համառօտ կարծիքները» Ռուսահայ յարգելի հասարակութեան ներկայացնում եմ, իւր լրագրութեան վրա աւելի ևս կեդրոնացնելով և մեր ցաւերը՝ և մեր յոյսը։

Կարող եմք և հաւատալ հաստատ, որ Ռուսահայոց զարգացած դասակարգը, կամ իրենց բառովն «Ինտելիգենցիան», եթէ մեր կարծիքների զործադրութեան ձեռնարկէ, մեծ դժուարութիւնների չըպիտի հանդիպի. բաւական է որ պարտաճանաչութեան անկեղծ միջոցներով ճանապարհ կընէ իւր Թիւրքահայ եղբարց բարոյապէս օգնելու։

Գտաներորդ դարու արշալոյսն անհետացնում է հին դարու խաւարը. նոր դարուս հետ անշուշտ նորանոր յառաջադիմական ասպարէզները պիտի ընդլայնվին մարդկութեան զարգացման, նրա մտաւոր և բարոյական բարձրութեան համար։

Մեր փափազն է, որ մեր Ռուսահայ եղբարքն էլ այս նոր դարու հետ նոր ուղղութիւն մը բանան շնորհիւ ռուսական խաղաղասէր ազդեցութեան, և աւելի լուսաւոր և հեռատես հայեացքներով մօտենան Թրքահայերին իրապէս օգտակար լինելու, բարոյական սկզբունքների վրա հիմնելով իրենց ձեռնարկները, որով բարձրանում է և իրենց բարոյական պատիւն։

ԵՆՈՎԻՔ ՏԵՐ-ԱՐԻՍՏԱԿԷՍԵԱՆ.

Մոսկուա,
1900.

Ռուսահայ հասարակութիւնը իւր պարտքը կրցածին չափ կատարեց օգնելով, կերակրելով, բարերարելով, բայց և այնպէս ունեցաւ և ունի տոկաւին շատ մը պարտքեր որ կարող է իրագործել՝ սակայն անիրագործելի է թողնում, որ կարող է կատարել՝ բայց անկարող է ձեռնառնի։ Մեր ռուսահայ լրագրութիւնն շատ շատ բաներ հրատարակում է, որք եթէ իրագործելի չլինէին, հրդեհ

չըստի հրատարակէր, թէ և շատ անգամ մենք տեսնում ենք, որ նա միակողմանի տեսութիւնով մը դատում է շատերին, մանաւանդ կղերին. բայց դա էլ իր իրաւունքն է: Կարծեաց ազատութիւնը ընդհանրական է, և մենք լիայոյս եմք, որ Ռուսահայ ինտելիգենտ եղբարց մեր կարծիքներում ցոյց տալով և իրեն թոյլ կողմերը, կամ իրեն կատարելք գործերը, որոնց մէջ ինքն էլ մեր անկարող կամ անտարբեր հոգեւորականութենէն աւելի շատ իրեն թուլութիւնն ունի, չըստի վշտայնեմք իրեն, այլ ընդհակառակն մեր վստահութեան չափովն էլ համակրութիւնը գտնելու լիայոյս ենք:

Նախապէս յայտնում եմք, որ Ազգի մը հանրային և յառաջադիմական գործերի մէջ կղերից սպասել նախաձեռնութիւն, կրկնէր տղայամտութիւն: Ներկայ դարուս մէջ մեծ և յառաջադէմ ազգերի կղերը՝ միայն իւր ազօթքի իրաւունքն ունի. և նրա հանրային գործունէութիւնը միմիայն բարոյական ասպարիզում կրնայ երեւի, որ արդէն իրեն միակ կոչումն է:

Թէպէտե մասնաւոր ազգերի մէջ նոյն իսկ քաղաքական դերը կատարելու միջոցներ էլ ունենայ այդ կրօնական դասակարգն, սակայն պատիւ չէ երբէք այդ հասարակութեանն, որ իրեն անել կարողացած պարտքերը չըկատարելու թուլութեան մէջ մնալով, յանցանքը միմիայն հոգեւորականի թուլութեանն վերագրէ: Մանաւանդ մեր ազգի ներկայ աղէտալի վիճակը կղերի վրա երբէք յոյսը չըկրնար դնել:

Թլքահայաստանում մեր կղերն աւելի քաղաքական պարտքեր ունի կատարելք, և մենք նրանից աւելի իրաւունքներ ունիմք պահանջելու, քան թէ Ռուսահայ կղերից:

Պոլսի Գում-Գաբուշի Հայոց Պատրիարքարանն այդ տեսակէտովն աւելի պատասխանատու է Ազգային պա-

հանջների հանդէպ, քան թէ Արարատեան Էջմիածնի Մայր Աթոռը:

Մենք այս տեսլով, ոչ առաջինի պարտքերը ծանրացնել և ոչ էլ վերջինին արդարացնել ուղղում ենք, այլ իրականութեան մը հանդէպ կանգ առնում ենք ակամայ և ցոյց ենք տալիս իր կարգին երկուքի պարտաւորութիւններն էլ: Սակայն մեր կարծեաց իսկական սկզբունքն այս է, որ մեր ազգը, այժմ իր յոյսը կղերին յանձնելով, կամ նրա թուլութիւնը միայն նկատելով չէ կարող զարգանալ:

Մեր հասարակութիւնն իր ամեն դասակարգերով իրեն թուլութիւններն ունի. ուստի մեր պարտքն է, որ մեր աչքի եթէ ոչ շուղը, դոնէ գերանը նկատել կարենամք, և ապա ուրիշներ:

Մեռած և թմրած դասակարգերին էլ թողնելու է, որ իրենց մեռեալները թաղեն. իսկ այն, որ զգում է, այն, որ ուղղապէս դատում է, այն, որ կարող է, նա պարտաւոր է և ձեռներէջ լինել և ազգին իսկապէս օգտակար լինելու միջոցները ընդլայնել:

Ահա այդ մեր ինտելիգենտ դասակարգի առաջին պարտքն է:

Այս սկզբունքովն չէի ուղեր խօսիլ և հոգեւորականութեան նկատմամբ, սակայն կրածս տպաւորութիւնները հրապարակաւ յայտնելու փափաքովս, յանգնում եմ նախապէս և մեր շնորհաշուք Սրբազաններին և Հայր սուրբիին ուղղել իմ կարծիքները:

Քանի որ մարդու մը երբէք ներելի չէ միմիայն իր դատաւարովն, կամ իր կարծիքովն արդարանալ իր ընթացքում, և ոչ էլ անհատ մը իր քմածոյքին զոհելով հանրային պարտաճանաչութիւնը կարող է արդարանալ, նոյնպէս էլ մեր հոգեւորական դասակարգն իրեն շրջապատող պայմանների մէջ ինք զինքը անկարող ցոյց տալով կա-

րող չէ արդարանալ: Նա իրեն աննպաստ պայմաններում ունի և յարմար գործեր, զորս պէտք է պահանջեմք իր միջ, քանի որ ընդհանրութեան մի դասակարգն է և ինքն կղերը:

Կղերականութիւնը, իբրեւ Աւետարանի մարդասէր ոգոյն առաջնակարգ պաշտօնէութիւն մը, ինքն Ռուսաստանում զիմով դաղթականներին հովանաւորելու առաջին պարտքն ունէր: Սակայն մենք վստահ եմք, որ էջմիածին իւր օգնութիւնը չըխնայեց, հաց ու հագուստ, զրամ և ուտեստ ցրուեց, որչափ որ կարողացաւ:

Իսկ եթէ հարիւր դժբաղդ պատանիներին յատուկ մի որբանոց հիմնէր, Բարձրագոյն Հրամանաւ հաստատուելով նրա ապահովութիւնը, աւելի արդիւնաւոր էր, քան թէ ժիր և զօրծիւլ կարող անձերի առօրեայ թշուառութիւնները մեղմացնելու վրա միայն մտածէր, զոր երբէք էլ բարեղբելու հնար չըպիտի լինի, եթէ գործնական միջոցներ չը լինին, և աշխատել կարողացողներին աշխատելու միջոցները չըգտնուին: Սակայն այդ տեսանք էջմիածնում իրագործուած:

Ցաւօք սրտի պիտի յայտնեմք, եթէ քանի մը որբեր հացի հետ և մտաւոր սնունդ ստանալու համար պատուարուել էին վանքի մը մի անկիւնը, ցլովեցան և զրկուեցան այդ վիճակից:

Ինչու.— վասնզի շնորհափայլների առատ սեղանի արդիւնքից քանի մը փշուրները պիտի յաակացուէին այդ դժբաղդ արարածներին, և նրանց ապագային մի ծախուց դուռը պիտի բացուէր, որով թերեւս աւելի շատ զոհութեան մը հանդիպէին մեր սրբակրօնները այդ Թրքահայ որբերի ներկայութիւնից:

Ահա այսպէս մեր ազգային հաստատութեանց մէջ լուրջ ձեռնարկները չեն յաջողիր նախանձու և կոյր կուսակցական զգացումների շնորհիւ, և բարի նպատակ-

ներն թէ յաջող էլ գան, կամ թերի միջոցներով և կամ դժուարութեանց հանդիպելով դադարում են իսկոյն:

Երբ ընդհանուր հայեացք մը ձգենք Ռուսահայ հոգեւորականութեան վրա, տեսնում ենք, որ իւր կարողութեան համեմատութեամբ նա ունէր պարտքեր՝ զոր կարող էր իրագործել: Ահա գոնէ մինը յիշեմք:

Մեր և անկարող թշուառներին մի ապաստանարան հիմնելու չափ ձեռնհասութիւն կարող էր ունենալ Ռուսահայ կղերը: Նրա ամբողջական միութեան մասնաւոր դրամական զոհողութիւնն կարող էր հազարաւոր բուրլի գոյացնել և ատոր օրինակին անշուշտ սիրով պիտի հետեւէր հանրային կարեկցութեան ոգին, որով գոնէ հարիւր ծերունի և անկարող պառաւ գաղթականներ ապահով միջոց կունենային ապրելու, առանց հրապարակի վրա թափառելու կամ հասարակութեան բռն լինելու: Շատ մեծ դուժար մը հարկաւոր չէր քանի մը տարիները նրանց չափաւոր հանգստութիւն մը տալու և այդ պաշտօնը ձրի կատարելու համար շատ ծանրութիւն չըպիտի կրէին մեր աւետարանի պաշտօնեայք:

Սոյն կամ սոյնպիսի փոքրիկ մի ձեռնարկութիւն, գոնէ 10—20 որբեր պահելու մի հաստատութիւն երեւում է Ռուսաստանում, միմիայն Ռուսահայ կղերի հանրային միութեամբ:

Պատասխանն բացասական է, և դա պարծանք չէ Ռուսահայ հոգեւորականութեան:

Եթէ նոյն իսկ դժուարին էր մի այդպիսի գործի յաջողութիւնը, բայց գոնէ Ռուսահայ կղերն ընդհանուր ջանք մը կամ շարժում մը ցոյց տուեց այդպիսի մի ձեռնարկ սկսելու համար: Իսկ էլ չտեսնուեցաւ:

Մենք ծայրայեղ պահանջ մը չընկերայացրինք իրեն, և ոչ էլ լրագրական ծայրայեղութիւնները կարգաւորենք, որ Վանի հայոց կաթողիկոսականութեան մասին, իրենց

իրաւոյն մի աղտամիտ կարծեսոյ մէջ, ի՛նչ այնքան իրա-
զործելի մի պահանջ ցոյց էին առնէի, երբ յայտնում էին
մօտաւորապէս հետեւեալ կարծիքը.

«Հայ հոգեւորականն փոխանակ ողջ բարձրացնելու իւր
հօտի կաթողիկանաւուն վրա, թող դուրս գայ էջմիածնից
իւր այդ հօտը պաշտպանելու»: Նոյնպէս մի ուրիշ աղա-
տամիտ կարծիք էլ լսուեց մօտաւորապէս հետեւեալ
իմաստով. «Միթէ Հայ Լուսաւորչակոնն միայն արքայութե-
թիւն պիտի գնայ, և Հայ կաթողիկէն դժոխքը»:

Կրօնական նեղ և կոյր սկզբունքները տեսելով հան-
դերձ, մենք չեմք համաձայնիր այդ կէտում լրագրական
ազատ համբովանն, որի մէջ ազգային շահն է մնասկողն:
Մենք ծաղրում ենք Կաթողիկէի երկնից դրախտի բանալի-
ներն էլ, Լուսաւորչականի կոյր նախապաշարուն էլ. սա-
կայն ներկայ ընդհանուր վեճակնիս, և անցեալի կաթողի-
կութեան ազէտները միշտ զգուանք են պատճառում այն
ամեն լուրջ ազգասէրին, որ ազգային զինակցութեան
ոգեւոյն է քննում իրերի ընթացքը:

Մենք շատ ուրախ ենք սակայն, որ նոյն լրագրական
աղտամիտ տողերին յաջորդեցին և շատ մը լուրջ յօդ-
ուածներ, որոնք բաւականին ցոյց տուին կաթողիկո-
թեան տերիշ կողմերը, և լոյս սփռեցին նրա անցեալում
կատարած և ներկայիս ջանք դրած անադինս միջոցնե-
րի վրա:

Սակայն մեր ներկայ աղէտալի դրութիւնն ոչ բարւոք-
վում է լուսաւորչական կամ պապական եկեղեցւոյ հո-
գեւոր աղօթքներով, և ոչ բողոքականի կամ աւելի աղա-
տամիտների զանազան հայեացքներով:

Այժմ մեզ մտաւոր սնունդ, մտաւոր զարգացում է
կարեւոր. և մենք այդ աննդուն միայն պիտի կարողանամք
զարգանալ և ազգերի մէջ իրրեւ ինքնուրոյն ազգ մը ձա-
նաչուելու վեճակին հասնել:

Այդ վեճակին հասնելու համար մեզ կղեր պէտք չէ, և
ոչ էլ կրօնական բարենորոգմանց հարցեր: Թող որ մեր
լրագրութիւնն իր ամբողջ էջերը նուիրէ քահանայական
հարցերին, թող որ միշտ դատէ ու դատաւարտէ կղերա-
կանութիւնը, սակայն զրանից ոչ մի բան դուրս չե գար,
ոչ մի արդիւնաւոր դործ յառաջ չե գնոր, քանի որ
մենք զարգացած կամ ինտելիգենտ համարուած դասա-
կարգերովն չենք կարողացել պարտաճանաչ լինել:

Իրաւամբ կարող ենք ասել. «Կղերն շատ թոյլ է, ան-
պարտաճանաչ է,» բայց նոյն չափովն կրկին անգամ կա-
րող ենք պնդել, որ և մեր զարգացած դասակարգն էլ
թոյլ է և անպարտաճանաչ:

Կղերի քառապատիկ թիւն է կազմում մեր Ռուսա-

Հայ ինտելիգենցիան. և մենք նոյն չափովն քառապատիկ
աննախանձելի վեճակի մէջ տեսնում ենք նրան:
Ինչ հարց որ արինք կղերականին, նոյն կարելի չէ
ուղղել և մեր լրագրութեանց, որք ռուսական հղոր պաշտ-
պանութեան շնորհիւն, իրենց միացած դրամական միջոց-
ներովն, կամ գոնէ առանձին և կամ հանրային նպաստին
զիմելով, մասնաւոր ձեռնարկ մը սկսէին յանուն Ռուսա-
Հայ լրագրութեանն, և նոր յարաբերական միջոցներ
ընդլայնէին իրենց Թրքահայ եղբարց վեճակին մօտէն ծա-
նօթանալու, նրանց վերքերը իրենց ձեռներով շօշափելու
համար:

Մենք կարող ենք հաւատալ, որ թերեւ կղերականու-
թիւնը կարող է արդարանալ. «Թէ ինքն չէ կարող էջ-
միածնից դուրս գալ և իր հօտին հոգեւոր այցելութեան
գնալ Թրքահայաստանում»: Սակայն կարող ենք հաւա-
տալ նոյնպէս, որ լրագրական պաշտօնական զիմումներով,
Ռուս Կառավարութեան բարեսիրական օգնութիւնով, պի-
տի յաջողվէր Ռուսահայ թղթակիցների կրթեկութիւնը
'ի Թրքահայաստան, որոնք կղերի մը ներկայութենէն ա-

ւելի օգտակար ազդեցութիւն կանէին թշուառութեան մէջ յուսահատութիւն, կրօնական խեղճ և աղայական փոփոխամտութեան ենթարկուած ժողովուրդեան մը վրա: Լրագրական ներկայացուցիչները, իրենց աշխարհայն-յողութեան փորձառութեամբ և լուրջ յորդորներով, աւելի կարող էին դէմ դնել իրենց թշուառ եղբարց հոգեկան և նիւթական ծանր կացութեան, և օրինաց վայելուչ հրահանգներով յոյս և հաւատք ներշնչել նրանց, քան թէ հոգեւորականների կրօնական քարոզները և կամ նրանց դժուրքի ու արքայութեան հարցերը:

Մենք ունեցանք այսպիսի հրապարակախօս իրաւաբանների լեգէօներից զոնէ մի անձնաւորութիւնը, որ փորձ արաւ ինքն իր կողմից, կամ հրաւեր կարգաց հանրային ուշադրութեան, «թէ կաթոլիկ կղերի դէմ կարելի է և աշխարհական անձերով դիմադրութեան ելնել միմիայն կրօնական պարզ բարեսիրութեան ոգով», որին անշուշտ իր պաշտպանութիւնը պիտի նուիրէր Ռուս աղատամիտ կառավարութիւնն. որին պիտի ընդունէր և Թուրք կառավարութիւնն, քանի որ կրօնքի նոր առաքեալները դէմ մի ուրիշի իսկական առաքելական պարտք չէր կարող չհասկացող ձեանալ:

Այս հարցը թերեւս Ռուսահայ ինտելիգենցիային չըհե-տաքրքրէր, բայց երբ լրագրութիւն մը պարտք է համարում իրեն կռուել ամեն մէկ անտարբերութեան դէմ, միայն կղերականի անտարբերութիւնը չըպէտք է հրապարակ հանէ նոյն իսկ կրօնական խնդրոց մէջ: Ահա դործ-նական տեսակէտով ամենքս էլ անտարբերու ենք. ամենիս այդ անտարբերութիւնն էլ դատապարտելի է. ամենքս էլ մեղաւոր ենք. ամենքս էլ պարտքեր ունինք կատարելու, բայց զայն թողած միայն իրաւունքնիս ենք փնտռում:

Սակայն ընդհանուր ազգերի համար, նոյնպէս և բնա-նական օրինաց համաձայն, առանց պարտքի իրաւունք մը

չըկայ. առանց պարտաճանաչութեան իրաւունքը ձեռք չըբերուիր:

Մենք կրնանք հաւատալ նոյնպէս, որ հոգեւորա-կանն՝ այժմ այլ ևս մի ազդեցութիւն չունենալով հան-դերձ, կարող է նոյն իսկ իբր էջմիածնի պատուիրակ իր Թրքահայ հօտին այցելութեան ելնելու, և թէ օրինական ճանապարհով երբէք արգելք մը չըպիտի կրէ թերեւ:

Բազույից գաղթականութիւնը ի Վան ճանապարհե-լուն, Սրժ. տէր Արգար քահանան կառաջնորդէր նրանց, որ սակայն Բէյազիտէն ի Ռուսիայ վերադառնալ պարտաւորեցաւ, առանց Վան գնալ կարենալու. և այդ միայն այն պատճառաւ էր, որ նրա անցագիրը միջազգային օրինաց ուղղութեամբ կատարուած չէր. Թրքական դեսպանից օրինական վաւերագրութիւնը տեղի ունեցած չէր: Ահա և այդ քահանան Վան գնալ չըկարողացաւ:

Քահանայի մը չենք կարող մեղադրել, երբ նա միջազ-գային օրինաց անտեղեակ է ելել. սակայն ի՞նչ կարելի է ասել այն ինտելիգենտ և վաճառական անձերին, որոնք նոյն քահանային ձամբելու ամեն հոգը ստանձնելով, միջ-ազգային օրինաց մասին այդչափ թոյլ կամ անգիտակ եղել են:

Մենք իրաւամբ կարող ենք ասել անգիտակ է Ռուսա-հայն իբր Թրքահայի ամեն վիճակին, երբ նրա առեւտրա-կան դատակարգն, յարաբերական միջազգային օրինաց հետ միշտ գործ ունեցող վաճառական տարրն, այդչափ անգի-տակ է քննեցել կարեւոր պահանջման մը առջև:

Այդ դէպքն ինքնին աննշան է, սակայն շատ աննշան համարուած դէպքերն են, որ յոյց են տալիս յայտնա-պէս, թէ տակաւին Ռուսահայն իբր Թրքահայ եղբոր վի-ճակին բոլորովին անտեղեակ է, նրա տեղական պահանջ-ներին անգիտակ է, որով նա, թէև մի ազգի զաւակ, մի ընտանիքի անդամ, սակայն և այնպէս հեռաւոր ճար-

նացի մը կամ չինացի մը պէս հեռի է տակաւին իւր զրացի Թրքահայաստակ եղօր ներքին վիճակին և նրա իսկական պէտքերին ծանօթ լինելուց:

Այդ անգիտակցութիւնն էր, որ զաղթականութեան իրենց դուռը բերաւ հասցուց, և այսչափ աննշան համարուած և կարեւորութենէ զուրկ դատուած խնդիրներն էին մեր կացութիւն օրէօր ծանրացնող և մեր երկու կողմի եղբայրական անկեղծ սիրոյ արդիւնքն աւելի փաստակար դարձնող:

Վերջէն Ռուս Թրքական պատերազմից առաջ կարծես չինական պատ մը կար երկու համարին եղբայրներին միմեանցից բաժանող: Բայց անկէ վերջ, շնորհիւ լուսաւորութեան, ամեն յարաբերական միջոցներ բաց էին երկու կողմի հայոց բարոյական մերձեցում մը յառաջ բերելու և երկուստեք միմեանց օգտակար լինելու համար: Սակայն մեր կարծ հասկացողութիւնը, և խակ ինքնագիտակցութիւնը այդ պարագայից մեզ արդիւնքի տեղ փնտս և միմիայն փնտս յառաջ բերաւ. և ո՞վ էր փնտսողն, դա արդէն յայտնի է:

Սակայն մենք մեր նիւթական և բարոյական անհաշուելի կորուստն ու փնտսն չէ որ կուզեմք ակնարկել: Մենք սիրով կրում ենք մեր ցաւերը, դիտնալով հանդերձ թէ ո՞ր կողմից աւելի յառաջ եկած են: Բայց և այնպէս, Ռուսահայ եղբարց մեր վիճակին վրա ունեցած տակաւին յարատեւող անգիտակցութիւնը չեմք կարող անտարբեր կերպով դիտել. և իրաւամբ պնդում ենք թէ. «Բանի որ միմեանց վիճակին անտեղեակ ենք, միմեանց օգտակար չենք կարող լինել»:

Ո՞վ որ կուզէ թող անտեղեակ մնայ իր անգիտակցութեան մէջ, Ռուսահայոց ո՞ր դասակարգն որ կուզէ թող իրեն խեղճ դադափարովն մնայ իր միակողմանի տեսութեան մէջ. սակայն մենք չենք փափաքիր որ այնպէս

լինի և Ռուսահայ լրագրութեան վիճակը, նրա գրադէտ և զարգացած երիտասարդութիւնը, նրա ինտելիգենցիան, և նրա նոր ու մատաղ սերունդը:

Թերեւս շատերին զարմանք պատճառեն մեր այս խօսքերը և հարցնեն մեզ թէ, «Երբ անգիտակ է եղել Թրքահայոց վիճակին Ռուսահայ ինտելիգենցիան», — մեր կամքից անկախ, այդ հարցման պատասխանելու պարտաւ չեմք:

1898 թւին Ռուս Կառավարութիւնը Բարձրագոյնս կարգադրեց, որ զաղթականներ մի տարվայ ընթացքում իրենց տեղերը վերադառնան: Փախստական խեղճ զաղթականներին մեծ մխիթարութիւն մը եղաւ այս լուրը, նոյնպէս էլ և մատանջութեան մի գլխաւոր կէտը:

Մի տարվայ ընթացքում Ռուսահայ լրագրութիւնը հարիւրաւոր էջեր նուիրեց այդ փախստականների վերադառնալուն վրա իր ուրախութիւնը յայտնելով և յորդորներ կարգաւով:

Քաղաքական օրինաց ազատ արտօնութիւնները վայելող թերթերն, իրենց հանգիստ սրտովն միմիայն վերադառնալու յորդորն էր որ կարգում էին ամեն կողմից, յորդորը և միմիայն յորդորը, որ կարծես թէ մի «մօղայ» էր դարձել, և շատերին գրելու առատ նիւթ էր տալիս:

Այդ պարագան ինքնին ցոյց էր տալիս, որ լրագրութիւնն անգամ, դիտակցաբար կարծես, անտեղեակ վերաբերվում էր դէպի զաղթականների պահանջը: Իսկ իրեն հաց ու հագուստ չէր պահանջեր, դա իրեն ճանապարհածախս չէր փնտռեր. նրա փնտռածը, նրա պահանջը միմիայն ապահովութեան խնդիրն էր. նա այդ կուզէր լսել. և երբ մազե մը չափ վստահ լինէր իւր յոյսին վրա, զլուրը բաց, ոտքը բոբիկ, մերկ ու քաղցած, նա վազում, նա թռչում էր դէպ իր հայրենի աւերակները, դէպ իր հրդեհուած, քանդուած ու մոխրակոյտ դարձած անակր:

Ահա այս տեսակ պարսկացից մէջ լոկ զրչի ազգութի-
րութիւնը նորէն ապարդիւն և անօգուտ է, չասեմ նոյն
իսկ ծաղրելի:

Ռուսահայքն ամբողջ բարի ցանկութեան յոյսերովն
փափաքում էին զաղթականութեան վերադարձին, և ամեն
կողմից պատրաստ էին օգնել նրանց, հոգալ նրանց պի-
տոյքը, և ճանապարհ դնել նրանց յաջող պայմաններով,
բայց եղաւ մի օրագրող կամ մի հանրային ներկայացու-
ցիչ, որ այդ մի տարվայ ընթացքում ջանքն 'ի գործ
դրաւ անձամբ այդ թշուառների հայրենիք գնալու, նրանց
վերադառնալէն առաջ իրենց տնիւնոյն վրա նրանց իսկա-
կան պէտքերը քննելու, և նրանց ապագայի կարեւոր պէտ-
քերը՝ իր Ռուսահայ եղբարց ծանօթացնելու:

Մենք չենք իմացել զոնէ մի այսպիսի ձեռնարկու-
թիւն, կամ գոնէ փորձ. և ահա իրաւունք կունենանք
կրկնելու, որ թմրած կղերականութենէն նրա պարտքերը
պահանջող թէ Թլքահայ և թէ Ռուսահայ գրողները,
միմիայն ջուր են ծեծում, միմիայն գեղեցիկ խօսքերով
ազգասիրութեան և անձնուիրութեան օրինակները զրչի
ներքեւ բացատրելու ջանքը թափում են 'ի զուր:

Գործնական ասպարիզի վրա նոյն թմրած, նոյն ան-
տարբեր հասարակութեան անհատներն ենք, որի անդամն
է և մեր անտարբեր և թմրած կղերականութիւնը, և մեր
մեղքերին հաւասար մեղսակից:

Կղերականութեան յանցանքը նախապէս դատապար-
տելի է, բայց հասարակութեան զարգացած դասակարգի,
ինտելիգենտ խումբերի, զրադէտ հրապարակախօսների և
լրագրերի թոյլ կողմերն արդարացնել չէ կարելի:

Եթէ զարգացման մի ջերմաչափ լինէր մարդոց ուղեղի
և դատողութեան զօրութիւն ցոյց տուող անշուշտ
կղերից աւելի զարգացման բարձր աստիճանին պիտի հաս-
ցնէր մեր ներկայ ուսեալ դասակարգերին:

Այս իսկապէս իրականութիւն կարելի է համարել.
սակայն չորս անգամ աւելի թիւ կազմող և մտաւոր
բարձր աստիճանին արժանիք ունեցող մեր Ռուսահայ
ինտելիգենցիայի ո՞ր մեծ գործը, ո՞ր մէկ նոր ձեռնարկը իւր
համեմատութեան չափովն բարձր է թմրած կղերի վիճակից:
Ինքնասիրութիւնը մէկ կողմ թողնենք, և երբ իբրեւ
ազգի մը ցաւին գիտակից զրոյ մը կուզենք երևիլ նա-
խապէս և մեր պարտաճանաչութիւնը քննելու պէտքն
ունիմք:

Մենք չենք կարող աւելի յառաջ գնալ մեր փաստերի
մէջ. քաղաքական պարտաճանաչութիւնը յարգելու պա-
հանջին պէտք է կարեւորութիւն տամք. սակայն մի փաստ
յառաջ պիտի բերեմք մեր հրապարակախօսներին ցոյց
տալու թէ. «Եթէ իրենք ձեռնհաս չեն մեր յիշած ան-
նշան յարաբերութիւններն անգամ իրադրութելու, ուրեմն
և կղերն աւելի ևս անձեռնհաս է:»

Կղերի յանցանքը շատ է թէ անցեալումն և թէ ներ-
կայիս: Սակայն անցեալն նոյնպէս ցոյց է տալիս կղերա-
կանի տուած վնասից ոչ նուազ և մեր հաճոյասէր թա-
գաւորների կործանարար թուլութիւնը, իշխանների աւերիչ
ամբարտաւանութիւնը, նախարարների ազգակործան ան-
միաբանութիւնը, և նոյն իսկ վերջին բոլոր մէլիքների
շահասիրական արարմունքը, որոնց միշտ զոհ է գնացել
թշուառ հասարակութիւնը:

Խօս հիմա ատոնցմէ ոչ մին էլ չունիմք. միայն կղերն
է մնացել իրեն հնաւանդ թուլութեան ու թմրութեան
մէջ. սակայն միմիայն նրա պակասութիւնովն մենք ժո-
ղովրդեան զբաղեցնելով, և մեր պակասութիւնները չուղ-
ղելով, մենք ալ կղերի նման ազգի աչքը կապողը, ազգին
իւր թմրութեան ու խոր քնի մէջ պահողը միայն կըր-
նամք համարուիլ. երբ լրջօրէն քննեմք մերը՝ և միւս աղ-
գերի հանրային գործողների ընթացքը:

Ուսեալ և զարգացած դասակարգի յանցանքը շատ շատ ծանր է արդարութեան նժարին մէջ, և մեր ցաւն այդ է, որ մենք տակաւին չեմք ուզեր թիթեացնել վայն: Ինքնասիրութեան փտախտը խոր արմատ է դրել և մեր ինտելիգէնտ դասակարգի սրտում, և այդ ախտը անբուժելի է, քանի որ նա զիտակից չէ նոյն իսկ և իր վիճակին:

Մեր Հասարակութիւնը իրեն ամեն դասակարգերովն միմիայն իւր իրաւունքն է փնտռում, և ոչ մին իւր պարտաճանաչութիւնը սիրով յանձն է առնում: ահա այդ է մեզ խաբողն. այդ ինքնասիրութիւնն է մեզ դէպի կործանում տանողը, և մեր աչքը փակողը:

Քանանք աչքերնիս և լաւ դիտենք, որ ամեն այն ազգերը, որք ունին պարտաճանաչ Հասարակութիւն մը, նրանք ունին և հանրային պարտաճանաչ գործիչներ:

Ազգը ինքն է, որ պիտի ծնէ և արժանաւոր կղերական, և արժանաւոր հրապարակագիր, և պարտաճանաչ սերունդ, և ուղղամիտ զբաղէտ, և լուրջ քննադատ ու լրագրութիւն: Սակայն մեր ազգը տակաւին այդ ուժին չէ հասել. նա ազդեցութիւն չունի իւր սերնդեան վրա, հապա ո՞վ պէտք է կատարէ նրա այդ կարեւոր գործը, այդ մեծ և միակ պարտքը:

Մենք երբեք չեմք կարող սպասել, որ հոգեւորականութիւնն այդ բանին պարտաւոր համարուի ներկայ պայմաններով. վասնզի հոգեւոր դասերին միայն սպասող հասարակութիւն մը, իրեւ ազգը ճանչցուելու իրաւունք էլ չունի: Ուրեմն այդ պարտքը վերաբերում է միայն և միայն ուսեալ և զարգացած դասակարգին, աւելի լաւ հասկցնելու համար մեր Ռուսահայ եղբարցն, կրկնում ենք նորէն—«ինտելիգէնտ» դասակարգին:

Այն, միմիայն այդ ինտելիգէնտ դասակարգից, թէ այր և թէ կին ուսեալ անձերից, այդ զարգացած մտքերից

կարելի է սպասել մեր մտաւոր բարեօրման գործն յառաջ տանելու մեծ պարտքը, որ իսկապէս պիտի բարեօրէ և մեր հասարակային վէրքերի վիճակը:

Քանի որ մենք մտաւոր զարգացման ընդունակ և սիրահար հասարակութիւն մը չունիմք, չեմք կարող ազատուիլ մեր ախտերից. և քանի որ մեր հասարակութիւնը ախտաւոր է, նոյնպէս և ախտաւոր են նրա հանրային ամեն գործիչները. ուրեմն և ախտաւոր գործիչներից չեմք կարող սպասիլ առողջ և ժիր մարդոց յատուկ գործեր. ուրեմն և նրանք չեն կարող լինիլ և կատարեալ պարտաճանաչ, թող որ կղեր լինին, թող որ հրապարակագիր լինին, կամ նոյն իսկ թող որ շատ և շատ ուսումներով և գիտութիւններով իրենց ուղեղը լեցրած մարդիկ լինին:

Սակայն երբ մենք յոյս ունիմք միմիայն զարգացած և ինտելիգէնտ դասակարգին վրա, ուրեմն նախ և առաջ նրա բարեօրման, նրա կատարեալ պարտաճանաչ լինելուն վրա պէտք է յոյս դնեմք. և ուր որ յոյս ունիմք այնտեղից միայն պահանջելու իրաւունք ունիմք:

Թէ մի ակնարկ նետենք մեր Ռուսահայ ինտելիգէնցիայի նորասիրութեան ծայրայեղ ընթացքի և օտարամոլութեան ախտը կողմերի վրա, արդարանալու ոչ մի պատճառ չեմք տեսներ նրա գործերի մէջ, որ զոնէ մի քիչ մխիթարական երևոյթ ունենար:

Ռուսահայոց այդ թարմ ուժերն աւելի շատ ենթակայ են այդ օտարամոլութեան ծիւրախտին, քան թէ Թրքահայոց երիտասարդութիւնը:

Ռուսական հաւասարասէր օրինաց ներքեւ մի և նոյն ուսումը, մի և նոյն զարգացումն ունեցող հարիւրաւոր համալսարանականներից, միաւորներն են որ իրենց կոչման հաւատարիմ մնում են և հաւատարմաբար կատարում են իրենց պարտքերը դէպի մարդիկ, դէպի Տէրութիւնը և դէպի ազգը:

Եւրոպական բարձր կրթութիւն առնողներից շատ քչերն են, որ Հասարակութեան ծառայելու ձգտում կունենան. և իրենց ստացած պարտքերը վերադարձնում են նոյն Հասարակութեան, որմէ ստացած են իրենց յառաջդիմելու ամեն միջոցները:

Եւ ուրեմն ինչո՞ւ մեղադրում ենք միւս այն դասակարգերը, այն անձերը, որոնց եթէ թողնելու լինենք մեր մտաւոր զարգացման և ազգային յառաջդիմութեան յոյսը, արդէն ինքնին մենք մեղ կը դատապարտեմք. և նոյն իսկ մեր մարդկային արժանապատուութեան դէմ կամաւ մեղանջում ենք, և մենք մեր ձեռքով մեղ պատժում ենք խիստ ծանր կերպով:

Ուրեմն մենք էլ թողնենք կղերին էլ, անտարբեր դասերին էլ, որ նրանք փակվին իրենց գաղափարների մէջ, և մենք մեր պաշանջները յայտնեմք մեր սիրելի Ռուսահայ դարգացած դասուն, մանաւանդ լրագրութեան:

Թրքահայ լրագրութենէն մեր մասնաւոր պաշանջները միայն ունիմք, վասնզի ի՞նչ քաղաքականութեան մէջ է նա, պէտք է 'ի նկատի ունենամք. եթէ աւելին պաշանջեմք, ինչ որ Ռուսահայ լրագրութենէն աւելի կարող եմք պաշանջել. դա կը լինէր ուսնից խնձոր պաշանջել. մինչդեռ Ռուսահայ լրագրութենէն պաշանջելով, լիպոյտ եմք, որ խնձորը խնձորենիից ենք պաշանջում:

Ահա թէ ի՞նչ ենք պաշանջում յանուն Ռուսահայ լրագրութեան ամբողջ Ռուսահայոց ինտելիգենտ և ուսեալ և զարգացած և կարող դասակարգերից:

Նախապէս յայտնում ենք, որ Ռուսահայն, գաղթականների վերադառնալուց կամ 'ի Ռուսիայ ֆալու անորոշ խնդրէն չլուծուի: Արդէն Ռուս Կառավարութեան մարդասէր ջանքերը տեսնեք, նոյնպէս և գաղթականներին սահմանից կրկին անգամ 'ի Ռուսիայ վերադառնելէն յետոյ, այդ հզօր ազգից կրկին մարդասիրու-

թեամբ գաղթականներին իր սահմաններում ֆալու արտօնուիլն էլ լսեցինք: Այժմ մեղ ֆուում է խնդրել, որ Ռուսահայն այնպէս չլվերարերովի դէպի գաղթականութիւն, ինչպէս որ վերաբերուեց նախապէս:

Թէ վատնուին միլիոնաւոր բուրլիններ, թէ զոհուին նորէն աղնիւ ջանքեր, գաղթականներին հաց տալու համար, ամենն էլ ապարդիւն կանցնեն. ապարդիւն կանցնեն նոյնպէս ամեն լրագրական յորդորները, երբ միայն զրելով ցոյց տալ կուզեն նոր օւղղութիւնները:

Գործնական մարդուն յատուկ միջոցները չեն պակսիր իրեն հացը ճարելու համար. և գործելու կարող անձերին փոխանակ մերկութիւնը ծածկելու, կամ մի քանի օրվայ ապրուստ տալու, գործը տալու է գործ. ձրի հացը ամեն ատեն մարդուն չը կշտայներ:

Գործը, կրկնում ենք շեշտելով, վասնզի նոյն իսկ գործերի շատ մասնաձիւղեր ունեցող հարուստ վաճառականներն էլ, գործարանատէրերն էլ աւելի լաւ համարեցին քանի մը բուրլիններ շարտել դիմողին, քան թէ գործի դիւրութիւնները տալ, որ աւելի պատուաբեր միջոց կրնար լինիլ:

Ռուսահայ Հասարակութիւնը բաւական գումար մը զոհեց գաղթականների օգտին, և նոյն իսկ մասնաւոր նպատակների գումարը պատկառելի թիւ մը գոյացնում էր. սակայն ո՞ր է արդիւնքը. ո՞ր գաղթականը այսօր այդ գումարի արդիւնքէն օգտվում է տակաւին գործի մարդ լինելու համար:

Վսնի մէջ ամերիկուհի մը մի ամբողջ տարի, թերեւ տալ աւելի, նպաստ և գործ պատուաւոր միացմամբ իրարու լծեց. Գործել կարողացողը՝ ստացաւ իր վարձքը, նրանով իր բնտանիքն էլ կառավարեց. և աշխատողների գործի արդիւնքից՝ անկարողներն էլ իրենց ապրելու միջոց կունենային:

Միախոնարուհին օգնութիւնն իւր բարոյական բարձրութեան վրա պահեց, որով ոչ օգնողն ամբարտաւան հպարտութիւն մը զգաց այդ գործէն, և ոչ էլ գործից օգտվողն նուաստութեան կնիքակցեցաւ:

Ահա ամբողջ Ռուսաստանից կարող կամ անկարող դասակարգի ցրված նպաստները տասնապատիկ աւելի գումար մը դոյացնում էին ամերիկացի օրիորդի մը ձեռքը կանուած գումարէն, որմով նա հազարի մօտ մարդիկ զոհացուց գործնական օրինակելի ճանքով սակայն Ռուսաստանից որ քաղաքում կամ որ տեղ յանուն գաղթականութեան մի գործարան, մի արուեստանոց կամ մի հաստատութիւն հիմնուեցաւ օրինաց բարձրագոյն հաստատութեամբ, որպէսզի քանի որ գաղթականներ մնալու լինէին, նրանցից զոնէ հարիւր տնձ, այդ օրինակելի գործին մէջ պատուաւոր հաց ծարել կարենար:

Մենք ցաւելով կասեցր, որ շատ գործունեայ և ժիր երիտասարդներ, որք անշուշտ Ռուսաստանի թէ լեզուին, թէ սովորութիւններին անձանօթ էին, իրենց նախնական փոքրիկ սխալներով փոխանակ կարեկցութեան, զայրոյթ միայն հրաւիրեցին իրենց վրա և զրկուեցան գործից:

Այդ զայրացողն աւելի խտրելիզէնա դասակարգն էր որ աւելի շատ սիրող լինելով օտար լեզուներ, իրեն շատ ծանր թուեց գաղթականի մը իւր լեզուն չըհասկանալն: Նա իւր կարծեաց մէջ իբրեւ անսխալ մը, սա չափ խղճալի մտածում միայն ունէր, թէ «այն որ իւր լեզուն չըհասկնար և գործի չէ կարող ծառայել»:

Սակայն լուրջ բարերարներ շատ կան նորէն, որք կարող են հաստատել թէ «անվարժ և անլեզու գաղթական մը կարող է նորէն շուտով սովորել, եթէ սովորեցնող կամքեր դնուին, և ահա այն ատեն նա գործի մարդ է»:

Շատ և շատ դրամատերեր աւելի ևս զիւրաւ կարող էին գործնական զոնէ փոքրիկ ձեռնարկներ սկսել յօ-

գուտ գաղթականին, զիւղասնտեսական նոյն իսկ ընդարձակ ասպարէզ բանալ ուր հազարաւոր կին ու հարսներ, օրիորդ ու պատանիք գործ կարող էին գտնել սակայն այդ տեսակ գործերից ոչ մին չըփորձեց Ռուսահայ դրամատերն, միայն հարիւրաւոր բուբինկը շարունակ մեծ գործ մը և մեծ բարիք մը համարեց, և այդ միակ պատճառաւ ձրիակերութիւնն ինքնին քաջալերուեցաւ:

Մենք դատելով դատապարտում ենք այն գաղթականներին, որք գործելու ամեն կարողութիւն ունենալով հանդերձ, ձեռք պարզեցին ողորմութեան դռներին, և այդ ընթացքով թուլացան գործի մէջ:

Մենք ցաւելով տեսնք, որ շատ գաղթական երիտասարդներ սխալման կամ անհաւատարմութեան օրինակներ ցոյց տվին, և զրանով զիրենք բարերարողներին վշտացրին:

Բայց նրանց սխալովն սխալվում էր և այն Ռուսահայն, որ չէր կարող դատել, որ «անաղին մարդ ամեն տեղ գտնվում է» այլ նա իրեն նոր արամարանութիւնն էր կրկնում թէ՛ «գաղթական չէք» էլ՛ «կոտորվելու արժանի էիք»:

Ես լսել կամ հայհոյանքներ, ո՛հ, Աստուած իմ, ի՛նչ հայհոյանքներ, զոր Ռուսահայ մը թափում էր իրեն Ռուսահայ կղբարց զլխին, որք գաղթականներին նպաստում և օգնում էին: Այդ խղճալի օրինակին նոյն իսկ և քիչ շատ խելահաս անձինք էլ հետեողներ տեսած են, սակայն երբէք չեմ կարող ասել թէ՛ «զրանք ներկայացնում են Ռուսահայ հասարակութիւնը»: Այդպիսիք և սխալվող և անաղին գաղթականի տեսակին են վերաբերվում:

Մենք միմիայն ցաւում ենք, որ ողորմութեան հայ մերժող, գործ փնտռող անձուէր երիտասարդները, ուր որ զիմեցին, սառն արհամարհանքի հանդիպեցան. իսկ այն, որ վարժվեցաւ զրամական նպաստ խնդրելու, ստա-

ցաւ քիչ շատ ուր որ դիմեց. և այդ գաղթականի օրինակին հետեւեցան և կարգ մը նոյն իսկ Ռուսահայ ծոյլ երիտասարդներ: Դրանք միշտ քանի մը բուրլիններ նուէր ստանալով, փառաւոր դործ մը զտան իրենց համար:

Սակայն նրանց չափովն էլ ես յանցաւոր եմ համարում այն զրամատէրը, որ գործի դիւրութիւններն ունենալով հանդերձ, մերժեց գործ տալ գործ փնտռող գաղթականին, բայց զրամ խնդրողին զրամ տալ յօժարեցաւ: Ի հարկէ գործելու կարող անձերին գործի տեղ դրամ տալ միայն իբր հացի մը դին, երբ նա զայն չուզէր, ճիւղերութիւն քաջալիրող մի ճանապարհ է բոց անում, և մենք այդ աւելի տեսանք Ռուսահայոց կողմից. և փափաքում ենք, որ փոխանակ այդ կերպին, մի նոր կերպ և ուղղութիւն մը ձեռք առնեն, գործնականապէս և իրապէս գաղթականներին օգնելու համար աւելի բարոյական սկզբունքով:

Թերեւս բաղդը մեզ տակաւին շատ պիտի հալածէ. թերեւս շատ երկար տարիներ պիտի թափառեմք օտարութեան մէջ. մենք կարող ենք տանել մեր ցաւերը, սակայն մեր մատաղ մանուկները...

Ահա սկսեց նոր դարը, այն դարը, որ քսաներորդ թուոյն հետ մեզ խոստանում էր խաղաղ և մարդավայել կեանք. սակայն դա զրկեց մեզ նոյն իսկ և մեր աննախանձ վիճակից և թշուառների թշուառագոյնն արաւ մեզ: Քաղաքականութեան կամ ճակատագրի հարուածները կամայ ականայ պիտի կրենք սիրով:

Սակայն երբ գաղթական մը արշալոյսին վեր ելնելով, ցուրտ հողին վրա անօթի և կիսամեռ վիճակի մէջ թմրած կին ու երեխաները թողնելով մի մութ անկիւնում, դուրս է վազում, գործի համար դռնէ դուռը ման գալու: Ո՛հ, սակայն նա պարապ ու ձեռնուռնայն մութ գիշերուան հետ իւր դժբաղդ երեխայոց մօտ պիտի դառնայ:

Նրա ոտքը յառաջ չընար, արդեօք նրանց ողջ թէ մեռած պիտի տեսնէ սովի ճիրանների մէջ. նրանց վերջին դառն ու անօթի վիճակից նուաղած թարմ կեանքի վերջին օրհասական հառաչանքները պիտի լսէ, թէ դառնազին աղաղակը, որով հաց հաց են խնդրում:

Այո, մեր ոտքն էլ յառաջ չընար նրա մտնելու և նրանց դառն վիճակը տեսնելու: Այս վիճակին պէս դառն է պատուախնդիր գաղթականին ողորմութեան հաց մուրալը: Նա սիրով մտնում է իւր դժբաղդ զաւակների սովամահ դիակները վերցնելու, և առանց Ռուսահայ քահանային նեղութիւն տալու, ինքն ուղղում է տանել իւր սիրելին հողին յանձնելու: Նա այդ գերեզմանի վրա նստած, կամ իւր ձեռքի արդիւնքով իւր հացը գտնելու մի յոյս է փնտռում, և կամ մահ:

Ահա այսպիսիներն էլ կան գաղթականների մէջ. և մենք Ռուսահայոց ուշադրութիւնը հրաւիրում ենք, որ նոր դարուս մէջ նոր ուղղութիւն մը տան իրենց նրպաստներին, և փոխանակ աջ ու ահեակ ցրուելու, որ աննպատակ կերպով սպառվում է, թող փորձեն գործնական միջոցները բանալ և գործի ասպարէզ ընդլայնել գաղթականի գործող դասակարգերին:

Իսկ Ռուսահայ ինտելիգէնտ դասակարգին աւելի մեծ գործ կայ կատարելու, եթէ զրամատէրն նիւթականով կարող է օգնել, զարգացած դասակարգն էլ բարոյապէս կարող է օգնել:

Գոնէ իբրեւ իրենց բարի ցանկութեան մի ապացոյց, Ռուսահայ երիտասարդութիւն թող ձեռք զարնէ գաղթական երեխաներին բարոյական անունդ տալու, ուսում տալու, կրթութիւն տալու:

Թողնենք բարեգործական ընկերութիւնները, զարգացած դասակարգն ամեն քաղաքում իւր կարողութեան չափովն՝ տան, քսան երեխայք դաստիարակելու համար կարող է միջոցներ գտնել:

Գարով ընդհանուր նպատակով մեծ դործ մը կատարելու մասին, շատ դժուար չէ Ռուսահայոց նոր Հիմնարկութիւն մը հաստատել յանուն Թրքահայտակ երեխայոց, որի համար հաւաքված զրամագլխով մը, Բարձրագոյն համանաւ, կեդրոնական քաղաքի մը մէջ, ուսումնարանական վարչութեան հսկողութեան ներքեւ յեն հարիւր գաղթական երեխայ կրթելու և սնուցանելու չափ կարողութիւն մը կարող են ցոյց տալ:

Բարեսէրներն իրենց նուէրներով, կտակակատարներն իրենց կտակներով կարող են այդ զրամագլխը ձօնացնել, և այդպիսով չասեմ հարիւրից աւելի, գոնէ հարիւր երեխայ ապահով կրթութեան մը հասած կըլինին:

Եթէ նոյն իսկ գաղթականները վերադառնան, այդ հաստատութիւնը կարող է շարունակվել. և նոյն իսկ ընթացաւարտներն տեղ կարելի է նորէն Թիւրքիայից որբեր կամ ընդունակ երեխաներ բերել ու կրթել: Ռուսական Վարչութիւնը իւր ծրագրի մէջ ի հարկէ ազատամիտ սկզբունքով մը մտնում է և Թրքահայ երեխայի համար թէ հայ և թէ թիւրք լեզուները, որով կրթուած երեխան իւր ուսում ստանալէն վերջ, իբրեւ գործնական մարդ մը իւր հայրենիքը կը վերադառնայ, և իւր երկրի տիրող լեզուն, և իւր մայրենի լեզուն իբրեւ լրացնող պսակ մը, կունենայ նաև ուսական լեզուն ու կրթութիւնը:

Ռուսական զրացի քաղաքակրթութիւնը այդպիսով աւելի շատ հեշտ մտնում է Թրքահայաստան, ուր եւրոպական լեզուներն աւելի վաղուց մուտ գտել են իրենց քաղաքակրթիչ բնաւորութեան հետ. ինչո՞ւ և ուսական զրացի հզօր պետութեան լեզուն ու քաղաքակրթութիւնը եւ մնայ այնտեղից:

Ահա Ռուսահայ ինտելիգենցիան, ամբողջ Ռուսահայոց չասեմ, այլ միմիայն իւր ջանքերովն, գոնէ հարիւր տղայոց ուսումնարան հաստատելու ամեն դիւրութիւններն

ունի. և զրանով մեծ ապագայ կը պատրաստէ հարիւրաւոր դժբաղդ երեխայոց, որք յաջորդաբար աւարակով իրենց ուսման ընթացքը, քանի մը տարիներից վերջ հազարների կը հասնեն, որք աւելի և աւելի երախտագարտ պիտի մնան Ռուսահային:

Եւրոպացին, կամ ամերիկացին հեռւոր երկրները չափեց, ծով ու յամաքներից անցաւ, հասաւ Պարսկաստան կամ Թրքահայաստան. բացաւ ուսումնարաններ, որբանոցներ. սակայն Ռուսահայ ինտելիգենցիան իւր երկրում, իւր ձեռքին տակ, իւր աչքին առջև տեսաւ ու շօշափեց մեր վերքերը, բայց սոյն տեսակ հաստատութիւնների ձեռք չուղեց պարզել. և այդպիսով ոչնչացաւ և միշտ պիտի լի զուր վատնուի ամեն այն մասնաւոր նպատակները, որք առօրեայ վիշտ մը միայն կրնան թեթեւցնել:

Ո՞ր լրագրութիւնը, որ հրապարակախօսն հրաւէր կարգաց հայ թերթերում և Ռուսահայոց կողմից մի սոյն տեսակ ուսումնարան կամ արուեստանոց Ռուսաստանում հաստատելու ջանքը թափեց և չը յաջողեցաւ:

Մենք լիայոյս եմք, որ հայ բարեսէրները բաւական նպատակներ պիտի յատկացնէին Ռուսական Կայսրութեան մէջ հաստատուած հայ-ռուսական որբանոցի մը համար:

Ինչպէս որ հայերը իրենց քաղաքային հաստատութեանց օգտին և բարոյական հաստատութիւններին չեն խնայիր իրենց կտակները, որմէ կօդովին թէ ունեն, թէ վրացին, թէ հայն, մենք կրնանք յուսաւ որ օտարներն էլ նոյն մարդասէր ոգովն հայ-ռուսական որբանոցի մը պիտի նպաստէին, և Թրքահայն պիտի ունենար իւր որբ զաւակների համար և մի պատուաւոր ապաստանարան, ուր գոնէ քիչ թուով, սակայն կանոնաւոր զարգացման պիտի հասնէին աւարտողներից շատերը:

Երբէք դժուարին չէր այս Ռուսահային, բայց ցարդ նա չարեց այդ փորձը: Նոյնպէս էլ Թրքահայաստանում

օտարների այսչափ ձեռնարկութեանց կարգին Ռուսահայք ընդհանուր մասնակցութիւն մը չունեցան ուղղակի իրենց կողմից. սակայն տակաւին հաւատացնում ենք հասարակութեան, թէ ինտելիգէնցիաներ հմք:

Մենք այստեղ մեր խորին յարգանքը և հիացումը որչափ որ յայտնենք առ պ. Գ. Զանշեան, չեմք կարող ամբողջապէս մեր սրտի զգացումները յայտնած լինել: Նորին Ազնութեան ձեռնարկած մեծ գործն արդէն ինքնին ցոյց է տալիս իւր բարձրութիւնը, այլ ևս մեզ ոչինչ կրօնաց ասելու. այլ միմիայն մեր խորին երախտագիտութիւնը հրապարակաւ յայտնելով «Եղբայրական օգնութիւն փոխառած Թիւրքահայերին» անուն կրող պատուական գործի մը հեղինակին, աւելացնում ենք թէ, միմիայն այդպիսի գործն է, որ իսկական փառք և պատիւ է յաւերժացնում և ապագային կանոնաւոր արդիւնք է խոստանում, երբ յարատեւ լինի:

Ռուսահայք իրաւամբ կարող են օրինակել այդ մեծ գործը, որի շնորհիւ հաստատուած Հայ-ռուսական որբանոցներն, Թրքահայաստանում վայելելով Ռուսական Բարձր ազդեցութեան հովանաւորութիւնը, Ազգային Վարչութեան հսկողութեան ներքեւ, օտար որբանոցներից աւելի արդիւնաւոր կարող են լինել ազգին: Զուտ ազգայնական ոգով կրթութեւն վերջ, եւրոպական քաղաքակրթութեան ծանօթանալու պատրաստվելով այդ հայ որբերն, Ռուսական հզօր կայսրութեան էլ և իրենց աէրութեանն էլ, արժանաւոր երախտագէտներ կրնան լինել:

Ռուսահայ ինտելիգէնցիան քանի՞ օրինակներ ցոյց տվել է պ. Զանշեանի հետեողութեամբն: Կարծեմք թէ պատասխանն գոհալուցիչ չէ, քանի որ ապացոյցն ինքնին փայլում է, և թէ կարող է հաստատել, որ սոյն տեսակ մարդասիրական և ազգասիրական գործեր շատ կային, և Ռուսահայն կարող էր ձեռնարկել մի քանի այդպիսի

բարոյական հիմնարկութիւններ Թիւրքահայաստանի մէջ խեղճ և թշուառ կղբօրն օգտակար լինելու, և շնորհիւ Ռուսական բարձր ազդեցութեան իւր այդ ձեռնարկը օրինակելի և նախանձելի ապահովութեան հասցնելու:

Մեր մասնաւոր գրութիւնները, մեր հրատարակութիւնները ապարդիւն պիտի մնան միշտ, եթէ խօսքի զոնէ մէկ տասաներորդը՝ գործնական միջոցներով գրողների արժանիքը չբարձրացնեն: Ռուսահայ լրագրութիւնը հասարակային խնդրոց վրա միշտ գրում, միշտ խօսում, միշտ քննադատում է, դա իրեն իսկական պաշտօնն է. սակայն գրողն մը, և զրէն գործի անցնելու արգելք մը չըկրնար լինել, եթէ ինքն իւր գրածը իրական փաստերով հաստատելու ստուգութիւններն ունի:

Այս կերպով Ռուսահայ գրողն, որ գործելու էլ պարտաւոր է իւր բարոյական պարտքերով, կղերականից ոչ նուազ յանցաւոր է. յանցաւոր է և հասարակութիւնը, որի ամբողջական առողջութենէն միայն պիտի ծնեն առողջ և պարտաճանաչ հանրային պաշտօնեաներ:

Թոյլ և տկար կազմուածքի մը ծնունդն պիտի ունենայ անշուշտ և իւր թոյլ ու տկար կողմերը:

Թրքահայոց մի առած շատ սազ է գալիս մեր հոգեւորականութեանն էլ և նրան քննադատող հասարակութեանն էլ, որ երրորդ մը կարող է տալ երկու հակառակորդների ճակատին. «Ո՛չ դու ինոր ասա Մ. Լ. ոչ էլ էն քեզ ասի Բ. Ծ»:

Սակայն մեր վստահութիւնն այնչափ շատ է Ռուսահայ հասարակութեան վրա, որ իրեն ուղղում ենք մեր փափաքները, մեր յարգանքը և մեր յանդուրժութիւնները, որ միմիայն յառաջ է գալիս մեր անկեղծ սրտից, որով փափաքում ենք Ռուսահային տեսնել իրեն արժանաւոր բարձրութեան վրա, իրեն կատարեալ պարտաճանաչութեան շաւղին մէջ, և իւր Թրքահայ եղբայրը նկատմամբ, նրանց բարոյապէս օգնելու գործերի մէջ:

Անցնում, հեռանում է 19-երորդ դարը, յաջորդում է նորն: Քսաներորդ դարն թող մի խթան լինի Ռուսահայ եղբայր և իրեն ինտելիգենցիային, որ թօթափեն իրենց միակողմանի մտածումները, և նոր դարուս հետ իրենց թշուառ Թրքահայ եղբայր բարոյական նոր ուղղութիւնով մը մօտենալու, նրա վերքերը իրենց ձեռքով շօշափելու, օգնելու, և մտաւոր սնունդ տալու, բարոյական պարտաճանաչութիւն մը կատարելու ձեռնարկներ անեն:

Եթէ ցարդ եղած մասնաւոր և անձուկ գաղափարով մը, Թրքահայի իսկական պահանջներին առանց ծանօթանալու նոյնանման եղած օգնութիւններով բաւականութիւն զգան, 'ի զօւր կանցնին իրենց ամեն զոհողութիւնները, 'ի զօւր կը վաճառուին և ազնիւ ջանքերը, 'ի զօւր կը թափուին և դառն աշխատութեան դիմողների քրտինքը, մենք նոյն ենք և նոյնը պիտի մնամք:

Եթէ հայն նիւթական հացի հետ և մտաւոր սնունդ չըզանէ, 'ի զօւր է և նրա անասնական կեանքը:

Ահա ուրեմն Ռուսահային միակ և իսկական պարտքն է առաւել ևս Թրքահայ եղբորն բարոյականին՝ այն է մտաւոր սննդեան հոգ տանելը, իւր կարողութեան չափով իւր ջանքը չըխնայելով: Առաջին պարտականութիւնը Ռուսահայի ինտելիգենցիային է վերաբերում, որին մի փառաւոր օրինակ ցոյց տալու բաղձն ունեցանք յանձին պ. Զանշեանի. և ահա կրկին դիմում ենք նոյն օրինակին և խնդրում ենք մեր Ռուսահայ եղբայր զարդացած դասակարգէն, որ ինքն իւր ուշադրութիւնը չըդարձնէ ծոյլ կղերին կամ անտարբեր հասարակութեան, այլ ինքն միմիայն իւր պարտուց գործադրութեան խղճի մօտ հետեւիլ սկսէ, և ահա այն ատեն յուսալի է, որ թոյլերն ու անտարբերներն էլ կուղղվին:

Թրքահայաստանում բազմաթիւ թշուառ որբերը մընում են անտէր և անտիրական. օտար ձեռքերը որչափ

որ կը պատասխարեն զանոնք, մէկ տասներորդին չեն կարող բաւականանալ: Մէն, ուրեմն և Ռուսահայ ինտելիգենցիան թող իւր բարոյական բաժինն ունենայ Թրքահայաստանում, իրեն ջանքերով և իրեն նպաստներով որբանոցներ բանալու: Ռուսական հոգի աղիւցեցութեան շնորհիւ նրանց ապահովութիւնն անկասկած լինելով, նոյն իսկ Ռուսահայոց որբերին էլ մի տեղ, մի ուսումնարան կարող է պատրաստած լինել, ուր երկու տէրութեանց հպատակ դժբաղդ որբիկները, ձեռք ձեռքի տուած, թող կը թուին բարոյական պարտաճանաչութեան և քաղաքակրթութեան պայմաններով: Սյդպիսի որբերից դուրս պիտի գան երկու տէրութեանցն էլ հաւատարիմ հպատակներ, և ազգին կատարեալ անդամներ, աղջային սուրբ և անխառն զգացմամբ:

Օտար ամերիկացին և գերմանացին հետաքրքրվում է հայի որբերով, նա իւր հեռաւոր սահմաններից, թողնելով իւր փափուկ կեանքը, գաղթականների թողած ամացի հրկրներում, ծանր և աննպաստաւոր և նոյն իսկ վտանգաւոր ճանապարհները կտրում, անցնում է դէպի հայկական թշուառութեան կեդրոնները, որպէսզի իսկապէս քննէ և հասկանայ իւր բարոյական գործի նշանակութիւնը:

Սակայն ցաւելով ասում ենք կրկին, որ Ռուսահայ լրագրութեանց ոչ մի ներկայացուցիչ ոչ մի մասնաւոր ինտելիգենտ հետաքրքիր մը չըզանուեցաւ, որ յանձն առնէր այդ ծանրութիւնը: Ծանր բեռներ այլոց վերցնելու հաճոյքին մէջ, մատը տալու ծանրութիւնն էլ չուղեցինք կրել:

Եթէ եղան մեր կարծեաց հակառակն այդպիսի ծանրութիւն կրողները, ես չեմ գիտեր, ի՞նչ անուն տամք այդպիսիներին, որոնց արդիւնքը իրենց աշխատութիւնն իսկ չըվարձաւորեց: Փորձէ մը, և նրա առթիւ կղած ան-

զիտակից և անտեղեակ պայմաններէյ խաբուելէն վերջ, նոյնանման կրկնութիւնից միմիայն իրական վտանգն է գալիս:

Մեր ինտելիգենցիայի թէ պարտքերը, և թէ կատարածը կամ կատարելքները լիովին յառաջ բերելու կարողութիւնը չունիմ ես քաղաքականապէս, այլ միայն պիտի սահմանափակեմ խօսքս յայտնելով, թէ ի՞նչ էր մեր յիշած վտանգը: Ազատամիտ հայեացքները, կրօնքի պարզ հաւատքը ջախջախելով միամիտ Թրքահայի սրտում, նրա տեղը չըզրին իսկական պաշտամունք մը, և այդ վտանգն էր, որ յառաջ բերաւ մեծ կորուստները, որին միշտ զօհ է գնում ուսման կարօտ մնացած հայ մատաղ սերունդն իւր անմեղ կեանքովն:

Մեր ներքին զարգացման անտեղեակ վարժապետացուներն զանազան տեղերից բերելով նոր զգացումներ, առանց եւրոպական բարձր բարոյականին, միմիայն շարժուն կմախք մը հայ նորափթիթ մանկան առջև դրին, որմէ յառաջ եկաւ զղուանք և ունեցաւ իւր գէշ հետեանքը:

Մեր փափաքն է, որ Ռուսահայն իւր ամեն ջանքը թափէ միմիայն մեզ — Թրքահայոց մտաւոր օգնութեան բարոյական գործով մը նպաստելու, որով իւր պարտուց զլիսաւորն կատարած կըլինի:

Իսկ Ռուսահայ գրամատերերն աւելի ևս պարտք ունին այդ գործին ուժ տալու, և իրենց նիւթական կարողութիւնը բարոյական գործերով փայլեցնելու:

Այդպիսիներին էլ մի փառաւոր հաստատութիւնը, այն է Կարնի Սանասարեան Վարժարանը կարող եմք մատնացոյց անել, որ իւր տեսակին մէջ Ռուսահայոց կողմից եղած առաջին և անդրանիկ ձեռնարկն է, և որ յաւերժական մի փառք է հիմնադրի անմահ անուանն:

Միթէ՞ Ռուսահայոց մէջ Սանասարեանից աւելի դրամատերերը չե՞ն դանւում. սակայն բարոյական անուն մը

նիւթականով բարձրացնել ուզող կամքեր շատ քիչ են երևում:

«Եղբայրական օգնութեան» հեղինակութեամբ բացուած հայ-ռուսական որբանոցների և Սանասարեանի Կարնոյ Վարժարանի օրինակներն և ռուսական բարձր ազդեցութեան շնորհիւ նոցա ապահով վիճակը, կործեմք թէ բաւական ապացոյց են Ռուսահայ ինտելիգենտ և հարուստ դասակարգին հասկցնելու համար, թէ Ռուսահայոց այս տեսակ բարոյական ձեռնարկութիւններն աւելի շատ ապահով և արդիւնաւոր ապագայ ունին, քան թէ Թրքահայոց և կամ նրանց միացեալ ընկերութեանց նման հասարակային ջանքերով հաստատուած դպրոցները:

Փրանսիական կամ անգլիական կամ գերմանական լեզուներն իրենց ազդեցութիւնը ի Թիւրքիայ տարածելու ջանք են անում. ինչո՞ւ և Ռուսահայ ինտելիգենցիան Թիւրքահայաստանին դրացի ռուս կայսրութեան լեզուն և նրա քաղաքակրթիչ ազդեցութիւնը հոն տարածելուն միջոց մը չըլինի:

Եթէ քաղաքական դժուարութիւնները մեզ օրինակ բերուին իբր արեւելք, մենք կասենք, որ այդ օրինակովն միմիայն եկեղեցականներն թող զինուին, իսկ մեր զարգացած դասակարգին ամօթ է բերում մի այդպիսի օրինակ, քանի որ մենք լաւ դիտենք թէ միջազգային խաղաղասէր օրինաց առջև հաւասար կերպով պիտի յարգվին թէ Փրանսահայաստակ ճիզվեթի և թէ ռուսահայաստակ հայի, կամ ամերիկացի և գերմանացի դքսթօրի մը բարեօրինական ձեռնարկները, որք բարոյական դերը միայն ունին ի նկատի:

Արդէն մեր փափաքն է, որ Ռուսահայն այդ նոր ուղղութիւնն ի՞ նկատի ունենայ և բարոյական կերպով իւր Թրքահայ եղբոր կեանքին մօտենայ, իւր նիւթական օգնութեամբ նրան մտաւոր մեռելոց տալու նորանոր միջոցներ ստեղծէ բարոյական հաստատութիւններով:

Ռուսահայն փոխանակ դաղթականի իւր տեղը վերադառնալուց մի արդիւնք սպասելու, իւր օգնութիւնը Թիւրքահայաստանում գտնուած դժբաղդ որբերին ևս թող նուիրէ:

Թրքահայոց այս ծանր ու աղէտալի վիճակին մէջ, ուր թէ հացի և թէ ուսման սով կայ, աւելի նախընտրելի է մեզ համար, որ Ռուսահայ ինտելիգէնցիան էլ ուսման սովը թեթեւացնելու հոգը թող ստանձնէ գոնէ:

Գաղթականութիւնը թէ մնայ 'ի Ռուսիայ և թէ դառնայ իւր տեղը, ոչ նրանով եղած կորուստները դարմանվում են և ոչ էլ մի արդիւնք յառաջ գալիս է նրանց վերադարձով: Սակայն Ռուսահայի մտաւոր և բարոյական ազդեցութիւնը Թիւրքահայոց մէջ տարածելն իրեն փառաւոր արդիւնքն պիտի ունենայ, որ երկուստեք ևս յառաջ պիտի բերէ միմեանց լաւ ճանաչելու և միմեանց իսկապէս օգտակար լինելու անկեղծ բաղձանքները, եղբայրասիրական կատարեալ գիտակցութիւնը և սէրը. մինչդեռ ցարդ միմեանց իրրեւ խորթ եղբայր եղել են կարծես:

Ռուսահայոց առւտրական դասակարգն աւելի ևս յաջող միջոցներ կրնայ գտնել մեր երկու կողմի հայոց մտաւոր զարգացման միջոց դառնալու, միմիայն իւր առւտրական ձեռնարկներով:

Բազույի միլիօնատէրերն Թիւրքահայաստանի ամեն կողմերն, ուր որ նաւթահանքերն իրենց կուսական դրութեան մէջ մնում են տակաւին, քանի մը դործարաններ կարող են ունենալ:

Հանրօգուտ այս կարգի ձեռնարկները, ինչ որ օտար ազգերն, հեռաւոր եւրոպացիք կարող են կատարել, նոյն և Ռուսահայ դրամատէրերն աւելի յաջող կերպով կրնան շարունակել. քանի որ դրացի են երկրին և թէ լեզուին և տեղական ցեղերին աւելի ծանօթ են, քան թէ եւրոպացին:

Գիւղատնտեսական դործերը նոյնպէս մեծ շահեր կարող են արտադրել և Ռուսահայտակ դրամատէր մը իւր նիւթականովն և Ռուսական բարձր ազդեցութեան շնորհիւն իւր կալուածքներում ապրող հայ դժբաղդ գիւղացւոյն թէ նիւթականի և թէ կեանքի ապահովութիւնը կրնայ պատճառել. և այս այնչափ յուսալի է, ինչպէս որ Ռուսական հզօր կայսրութեան անունը ինքնին սարսափ է ձգում բարբարոս ցեղերի սրտում:

Իսկ վաճառականութիւնը, այն անքակտելի համարուած չինական պատերն անգամ քանդում է, յարաբերութիւնները մշակում, ճանապարհները ապահովացնում, դրացի և նոյն իսկ օտար ազգերի մէջ բարեկամութիւն ստեղծում և խաղաղութեան միջնորդի դեր է կատարում:

Ռուսական վաճառքներից նախապէս նաւթը և ապա շաքարը, բամպակեղէն տպածոյ (չիթ) ապրանքները և կարգ մը մետաքսեղէնները, նոյնպէս և շատ հասարակ կարեւոր մանր ապրանքները Թրքահայաստանում կարող են մրցել եւրոպական ապրանաց հետ:

Ռուսահայտակ ամեն վաճառական տունները կարող են վայելել թէ գոյքի և թէ կեանքի կատարեալ ապահովութիւն շնորհիւ Ռուսական դրօշակին. և ինչպէս որ Պարսկաստանում Ռուսական ազդեցութեան շնորհիւ վաճառականն շահու ասպարէզն ընդլայնում է, նոյն և կարող է յաջողել Թիւրքիայում, ինչպէս որ 'ի Պօլիս կան արգէն ¹⁾:

Ռուս կառավարութիւնն էլ, անշուշտ այդ իւր հպատակ վաճառականաց խաղաղասէր դործունէութեամբն իւր քաղաքակրթիչ ազդեցութիւնը Թիւրքիայում աւելի բարձրացնելու համար, կարող է մաքսային ամեն ղեջողու-

¹⁾ Թերեւ շատ կան, բայց դժբաղդաբար մենք լսեցինք միայն Թիֆլիսի Գէորգով վաճառատան և Բազույի Մանթաշով տան մասնաձիւղերի անունը:

Թիւններն անել այն ամեն ապրանայ մասին, որք Պարսկաստան ներածելու համար արդէն իբրեւ մեծ դիւրութիւն մը, մաքսահարկը յետ տալիս է այդ ապրանքները փոխադրողներին:

Ահա թէ բարոյական և թէ նիւթական խաղաղ և կուլտուրական միջոցներով, Ռուսաստան եղբայրներն պարտք ունին իրենց վրա ռուսական ազդեցութիւնը իւր քաղաքակրթութեամբն հանդերձ մտցնել Թիւրքաստանում, որով և իրենց թշուառ եղբայրների ցաւալի վիճակին մօտեցած լինելով, կուլտուրական և բարոյական միջոցներով եւրոպական օտար ազգերի կատարած մարդասիրական պարտքերն իրենց աչքով տեսնելով իրենք ևս կարող պիտի լինին ռուսական հովանեաց ներքեւ իրենց այդ բարոյական և վսեմ պարտքերը դոնէ կիսոյ չափ կատարել:

Թիւրքիայում օտար և հեռաւոր ազգերի ազդեցութիւնը երբ օրէ օր զարգանում է, ռուս կառավարութեան արգելք մը չըլինար լինել, որ նա էլ իւր բարձր ազդեցութեան բաժինն ունենայ իւր զրացի Թիւրքիայում, և այդ ազդեցութիւնն յաջողվում է իւր բարոյական նպատակներով, երբ զրացի երկրների մէջ առեւտրական բարւոք յարաբերութիւն մը հաստատվի:

Տնտեսական պայմաններով երկու պետութիւններին ևս օգտակար կը լինին Ռուսաստանը, որոնք թէ զրացի և թէ բարեկամ լինելու քաղաքակրթական մարդասէր ոգւով, երկու պետութեանց հպատակների և նրանց զանազան և պլակրօն ցեղերի հետ, պիտի մանեն խաղաղասիրութեան դրօշակի ներքեւ այս տեսակ ամեն ձեռնարկներով, որք և իրենց բարոյական պարտքերը կատարելով հանդերձ, և շահու աղբիւրներ բանալ կարող են:

Թիւրքաստանի վիճակին բարելաւութիւն մը սպասելու յուսով, նորէն վստահ եմք, որ ռուսական ազդեցութեամբն

աւելի շուտով պիտի յաջողվի, քանի որ նա է միայն Թիւրքիայի հզօր զրացին: Այլ-Սթէֆանոյի ռուսական դաշնադրութիւնն իւր առանձին ուժով աւելի կարող էր ապահովացնել հայերի կեանքը, ինչ որ Բերլինի դաշնադրութիւնն չկարողացաւ կատարել եւրոպական ամբողջ ուժով, լոկ նրանց անհամաձայնութեան շնորհիւ, որ շատ երկարատեւ կրնայ լինի:

Թիւրքիան էլ իւր զրացի հզօր կայսրութեան շնորհիւ և նրա ազդեցութեան ներքեւ աւելի կարող է բարենորոգուիլ և իւր ամբողջութիւնը ապահովցնել, քան թէ մի ուրիշով մը:

Սակայն քաղաքական հարցերից բոլորովին դուրս է մեր նպատակը, երբ ռուսական ազդեցութեան շնորհիւն առեւտրական և բարոյական ձեռնարկները ցոյց ենք տալիս, որին միշտ ձեռնհաս կարող են լինել Ռուսաստան ինտելիգենցիան էլ, զրամասերն էլ, որոնց նպատակ պիտի լինի միմիայն խաղաղասէր կուլտուրայի գործը մշակել Թիւրքաստանում:

Ահա այդ նուիրական պարտականութիւնը ծանրանում է և Թիւրքաստանի վրա, երբ Ռուսաստանն նախապէս իւր պարտքերը կատարած լինի: Նրան շունչ պէտք է և մեր շունչը ուսումն է: Ուսման բարոյական ազդեցութենէն զուրկ պիտի մնան Թիւրքաստանի բազմաթիւ թշուառ օրբերն, որք և անխնամ պիտի մնան, եթէ և Ռուսաստան չօգնէ նրանց, իւր պարտաճանաչութիւնը, գէթ այս կսեռ պարտադրում, ցոյց տալու համար գործնականապէս:

Մենք օրինակներ յառաջ բերինք և նորէն կրկնում ենք, որ հայ-ռուսական որբանոցները և Սանասարեանի վարժարանն, Ռուսաստան եղբայր մի-մի փառաւոր օրինակներ են:

Իսկ առեւտրական դատակարգին էլ ցոյց տված լինելով արդէն իւր յաջող պայմանները, յաւելացնում ենք, որ

նրա գործունէութիւնը, խաղաղասիրական ամեն պայմաններով թէ իրեն շահու մի միջոց է և թէ իւր նիւթական ձեռնարկովն բարոյական պարտքերը կատարելուն մի դիւրին եղանակ, որմէ պիտի օգտուին թէ երկու դրացի պետութիւններն իրենց բարւոյ յարաբերական պայմաններով, և թէ հպատակ ցեղերն ու ցեղակիցները:

Ուրեմն ամփոփելով մեր խօսքերը, կարող ենք ասել թէ, փոխանակ զաղթականներն իրենց տեղը ուղարկելուն վրա ուրախ լինելու, Ռուսահայ առևտրական զարգացած դասակարգի կողմից, ինչպէս 'ի Պարսկաստան, նոյնպէս և 'ի Թիւրքիայ առևտրական զաղթականութեան մը ձեռնարկելուն վրա աւելի ուրախ կրնամք լինիլ, որք մեր վերողրեալ ամեն միջոցներով կարող են խաղաղ կուլտուրայի առաքեալները համարուիլ:

Թիւրքահայաստանի ամեն մի քաղաք գոնէ հինգ-վեց առևտրական տներ թէ բացուին, իրենց ամեն մէկին զրազիր կամ գործակատար հինգ-վեց անձերով, այն ատեն ամեն տեղ պիտի ունենանք քսան-երեսուն ռուսահպատակ եղբայրներ, իրենց ընտանեօք, իրենց սովորութիւններովն, իրենց զարգացումովն, իրենց կրթութիւնովն, և ահա զրանք մի-մի գործնական օրինակներ կրնան լինիլ մեր Թիւրքահայոց ընտանեկան կրթութիւնը իւր նախնի կոյր զրութենէն, կամ նորագոյն տգեղ ձեակերպութիւններէն բարեփոխելու համար:

Ընտանեկան յարաբերութիւնների շնորհիւ պիտի յառաջանայ և ուսումնական բարձր և ամենակարեւոր հարցը, որին մասնակից կարող են լինել այդ զարգացեալ Ռուսահայ եղբայրնիս, թէ եկեղեցական և թէ զպրոցական ամեն հոգաբարձութիւններին բարոյական աջակցութեամբ օգնելու, և նոյն իսկ ձրի դասաւանդութիւններ անելու:

Ռուսահայ առևտրականը, իւր շահուն առանց վնասելու, բարոյական մեծ պարտքերին մասնակից լինելով,

Ռուսահայոց ամեն բարւոյ և խաղաղ յարաբերութիւններին միջնորդ լինելով հանդերձ, եւրոպական քաղաքակրթութեան տարածուելուն նպաստելու միակ միջոցն պիտի լինի:

Երբ Ռուսահայ հասարակութիւնը մեր ցոյց տված պարտքերը կատարելով, Թիւրքահայոց մտաւոր սննդեան հոգը կատարելապէս յարգելու պարտաճանաչութիւնն ունեցաւ, այն ատեն շատ դիւրին կերպով պիտի հաստատուին շատ մը հայ-ռուսական որբանոցներ և վարժարաններ, որոնց համար պատրաստ ղեկավարներ պիտի լինին արդէն վաղօրօք Թիւրքահայաստանում հաստատուած և երկրի պայմաններին ծանօթացած զարգացեալ առևտրական Ռուսահայեր:

Ռուսահպատակ եղբայր զաւակները, Թիւրքահայի թըշուառ որբերին հետ, մի և նոյն ուսումնարանի մէջ, ձեռք ձեռքի տուած յառաջ պիտի գնան կրթութեան և ուսման ասպարիզում: Եւ անոնք միայն պիտի կարողանան կատարեալ սէր և ինքնազիտակցութիւն յառաջ բերել երկու պետութեանց հպատակ հայ սերնդեան սրտում, որպէսզի աւելի հաւատարիմ և խաղաղ բնաւորութեամբ, իրենց բարոյական կրթութեան դերը յառաջ տանեն երկրին տիրող օրինաց համաձայն, և բարեկամական քաղցր սէրը յառաջ բերեն երկու դրացի պետութեանց զանազան ցեղերի մէջ, մարդասիրական վեհ զգացումներով:

Այս ամեն ձեռնարկները, զոր մենք ցոյց տուինք, ամեն ժամանակ կատարելու կարող են մեր Ռուսահայ եղբայրներն, միայն թէ պարտաճանաչութեան զօրեղ կամք մը ունենան:

Մեր ցոյց տուած զարգացած առևտրականներն պէտք է որ ինտելիգէնտ և ուսեալ զառակարգից ընտրած գործակատարներով, խաղաղասիրական յարաբերութեան առաքեալներ լինելէն զատ, ռուսական ազդեցութեան զօ-

րեղացնելուն միջնորդ մը լինելէն զատ, կարողանան նաեւ իրենց շահու միջոցները աւելացնել, խելով հեռաւոր եւրոպացիի շահաբաժնէն մի մասը դոնէ, որ միշտ լեցուած է եւրոպայ, շատ աննշան մաս մը թողնելով զրացի Ռուսահայոց վաճառականութեանն:

Սյր զարգացեալ անձինքը կարող պիտի լինեն երկու կողմի հայերին զերար լաւապէս ծանօտալու միջոց մը լինել և միմեանց իրապէս օգտակար լինելու, միմեանց հանդէպ ունեցած բարոյական պարտքերը կատարելու դիւրութիւններ ընծայել: Փոխանակ թուղթիկ յոյսերով միմեանց խաբելու և միշտ ապարդիւն և անպարտաճանաչ մնալու, պէտք է որ իրապէս մեր բարոյական և մտաւոր զարգացման վրա միայն մտածեմք. և իրագործելի միջոցներով կատարել աշխատեմք մեր այն ամեն պարտքերը, որք յառաջագիմական միակ ապացոյցներ կրնան համարուիլ ազգերի առջև մեր քաղաքակրթութեան բարձր աստիճաններին հասած լինելնիս ցոյց տալու համար:

Ռուսահայ հասարակութիւնը չքայտք է սակայն որ սպասէ զրամատէր կամ վաճառական դասակարգին, այլ իւր, մանաւանդ իւր ինտելիգէնտ զարգացած դասուն վրա յոյս դնելով, կարող է դժբաղդ Թրքահայ որբանոցների ապագայ ապահովութեան մը վրա մտածել, և կամ նոր յարաբերական միջոցներ ստեղծել իւր Թրքահայ եղբոր բարոյական օգնութեան հասնելու:

Արդէն հաստատուած որբանոցների նիւթական ապագայի ապահովցնելուց 'ի զատ, յարմար և վայելուչ գործ մը կատարած կըլինէր Ռուսահայ հասարակութիւնը, եթէ Թիւրքահայաստանում մի նոր հաստատութիւն հիմնելու համար զրամագլուխ մը պատրաստէր ռուսական գանձարանին յանձնելով իւր լուման, որ հետզհետէ բարգոյանալով այդ նոր գործին ծառայէր. և մօտ ապագայում, Պօլսոյ հայ Պատրիարքարանի հսկողութեան ներքև, ռուսական

բարձր ազդեցութեան շնորհիւ, 'ի Պօլսոյ կամ հայկական մի կեդրոնում հայ-ռուսական որբ-արուեստանոց մը հիմնել սխեմ:

Դժբաղդ որբն իւր առած ուսումնովն փոխանակ աւելի ևս թշուառ լինելու ապագային, իւր հացի դժուարութեան հանդիպած պահուն, եթէ իւր ուսման հետ և իւր հացը ճարելու միջոց մը գտնէ, իւր սիրած մի արուեստի մէջ կրթուելով և գործի մարդ լինելով, աւելի երջանիկ է: Թիֆլիսի արուեստանոցի ծրագիրն մի գեղեցիկ օրինակ է մեր այս ներկայացրած նպատակին:

Ռուսահայ հասարակ ու հարուստ դասակարգերն իրենց փոքրիկ կամ մեծ գումարներով քանի մը տարուայ ընթացքում կարող են մի այդպիսի հաստատութեան համար ապահով զրամագլուխ մը գոյացնել:

Շատ անգամ գրված է, մենք էլ կրփութամք յայտնել մեր դոհունակութիւնը, որ Ռուսահայ հասարակութիւնն, մանաւանդ իւր միջին դասակարգովն, կտակների միջոցաւ, բարոյական հաստատութիւններին բաւական նպաստում է, որին կարող են նախանձել ոչ թէ միայն Թրքահայք, այլ նոյն իսկ հայոց այդ կարողութեան գերադասող փոքր ազգերն էլ:

Նոյն կերպ կտակներին, մի առաջին բարեսիրական կեդրոն մը կրնայ լինիլ հայ-ռուսական որբանոցի մը կամ արուեստանոցի մը հաստատութիւնն, որին անշուշտ սիրալոթար պիտի նուիրեն իրենց նիւթական օժիտը, նիւթականով բարի անուն յաւերժացնել ուզող բարեսէրները:

Թէ այսպիսի և թէ ուրիշ բարեսիրական գործերի մէջ Ռուսահայոց առաւելութիւնը յարգելով հանդերձ, լիալոյս եմք, որ այդ տեսակ մի ձեռնարկութեան համար բացված մի զրամագլխի հանրային մասնակցութիւն Ռուսահայոց կողմից, պատճառ պիտի լինի նաեւ Թրքահայ զրամատէրերի և կամ հասարակութեան, որ իրենք էլ

իրենց կարողութեան չափովն Պօլսոյ Սղգային Վարչութեան ձեռամբ նոյն զրամագլխին նուիրեն իրենց նպաստները և միայնեն մայր գումարին Պօլսոյ ուստական դեսպանատան միջոցաւ:

Սյս մեր կարծիքները ոչ թէ իբրեւ անսխալ մի կարծիք դնում ենք հրապարակի վրա, այլ ընդհանրապէս, իբրեւ իրագործելի և բարեսիրական նպատակների մի համառօտ ամփոփումը, յանձնում ենք հասարակային ուշադրութեան, նոյնպէս և սիրով պատրաստ եմք լսելու ամեն իրաւացի քննադատութիւններ, որք պիտի բղկնեն հասարակութեան լուրջ և բանիմաց և աշխարհայեաց ամեն այն անձերից, որոնց միացեալ լեզուն լրագրութիւնն է:

Ուստի կրկին անգամ յայտնում ենք, որ մեր փափաքելի յոյսերու իրականացումը Ռուսահայ լրագրութեան վրա դնում ենք, որ եթէ կայ մեր կարծիքների մէջ մի իրագործելի կէտ, թող բարեհաճի զոնէ այդ մինն էլ Ռուսահայ հասարակութեան յանձնարարել և նոյն իսկ գործադրութեան նախաձեռնութիւնն ստանձնել:

Քաղցր է մեզ հաւատալ, որ Ռուսահայ լրագրերն մեր քննադատութիւններին և մեր ցոյց տրուած բարեսիրական մտածումներին (առանց հսկան կամ կուսակցական զգացումներին խառնելու), համաձայն կերպով ուժ պիտի տան, որով պիտի արգարացնեն մեր յոյսը, թէ իրենք էլ գիտակից են արդէն ազգիս ցաւերին: Եթէ մենք մեր անկեղծ յարգանքը պահելով հանդերձ, անկեղծ սիրով մը մեր գիտողութիւններն ուղղել եմք իրեն, զա՛ թող մեր կողմից մի յանդգնութիւն չըհամարուի, զոր մեր կարծիքներին իբր վերջաբան, լրագրութեան ուղղում ենք նորէն մեր խօսքերը:

Մենք յարգում և ընդունում ենք լրագրական կուսակցութիւնների և միմեանց դէմ ուղղած այն ամեն

կարծիքները, որք յօգուտ հանրային շահուն, մրցում են ուղիղ զաղափարներով, և միմեանց համար խթանի և յառաջադիմութեան դեր կատարում են և ոչ թէ ատելութիւն սերմանող երկպառակութեան և անմիաբանութեան:

Մենք նոյնպէս զղուելով զղուում ենք ատելութեան և նախանձու փողոցային բառերով զիրար անպատուող և յառաջադիմական ազգային անխառն ոգին կամ բարոյականի էական պահանջները մոռացող կոյր հսականութիւնից, որով միայն լրագրութիւնը խոնարհում, իջնում է իւր հասարակաց օգտին ծառայելու նուիրական բարձրութիւնից:

Լրագրութիւնն, իբրեւ հանրային ընթերցարան կամ ուսումնարան, ինչպէս ամեն ազգերի մէջ նոյնպէս աւելի մեր ազգին համար, նշանակելի դեր կատարելու պարտքն ունի, որի առջև պէտք է խոնարհին թէ «ես»-ը և թէ «շահ»-ը:

Պարտուց և իրաւանց օրէնքին չէ կարող հակառակիլ ինտելիգենցիան, եթէ նա մի ուրիշից պարտաճանաչութիւն պահանջէ և իւր պարտուց գործադրութեան մէջ թերանայ, զրանով իւր արդար իրաւանց ձայնն էլ անլսելի պիտի լինի միշտ:

Ուրեմն մեր անկեղծ վստահութեան արտայայտութիւնն փոխանակ վշտացնելու լրագրութեան կամ ինտելիգենցիային, թող մի առիթ լինի քննելու և լրջօրէն մտածելու մեր սակաւաթիւ գրողների կամ լրագրական կուսակցութիւնների աննախանձելի վեճակին վրա, որ համեմատելով միւս յետադէմ դասակարգերին, թերեւս ավելի շատ դատապարտելի է:

Սյս մեր քննադատութիւնները հաստատելու համար ուրիշ փաստ պէտք չէ մեզ, քանի որ նոյն այդ թերթերում հրատարակուած մի յօդուածը, մեր հանրային դասակարգերը դատապարտելով, ասում էր և հետեւալը.

«Մեր մամուլը և զրահանութիւնը միշտ էլ չեն գտնվել իրենց կոչման բարձրութեան վրա և նրանց մէջ տարիներ շարունակ զործել են մարդիկ, որոնք մոլորեցրել և անբարոյականացրել են մեր հասարակութիւնը:»

Ա. Մ Փ Ո Փ Ո Ւ Մ:

Այլ ևս ինտելիգէնցիային անպատուարներ է, որ միւս անտարբեր դասակարգերի յանցանքները 'ի նկատի ունենալով հանդերձ, ինքն էլ անտարբեր մնայ:

Թող Ռուսահայ ինտելիգէնցիան նոր ուղղութիւնով մը Թրքահայոց մտաւոր և բարոյական կրթութեան միջոցորհուն ձեռնարկէ. գոնէ միայն նրա որբերին, որոնց թիւն տասնեակ հազարներ կազմում է:

Բարեսէր կարող անձինք Սանասարեանի հաստատութեան նման և նոյն իսկ աւելի բարձր կրթութիւններ թող հիմնեն:

Վաճառական և զրամատէր դասակարգերն, առևտրական յարաբերութիւններով ներդաշնակ մերձեցում մը թող ստեղծեն իրիւ տէրութեանց հպատակ հայ եղբարց մէջ:

Այս ամեն ձեռնարկութեանց ամենակարևոր նպատակը պէտք է լինի Թրքահայոց կարօտ կասակարգերին և թըշուառ որբերին բարոյական բարձրութեան հասցնել տեղական պահանջներին ծանօթանալ, համբերատար ոգով, անձնուէր սիրով, հեռատես հայեացքով կրել ամեն դժուարութիւնները, որով միայն կրբացվի մեզ կրթութեան յաջողութեան ճանապարհը:

Այս ճշմարտութիւններ Ռուսահային հասկննելու համար, պարտուց ծանր բեռն իւր լրագրութեանն վերաբերում է, որին արդէն նուիրելով մեր հաւատքն ու յոյսը ուղղում ենք իրեն և մեր «կարծիքները»:

1 p

967
968
969
970

967

968

969

970

